

УДК 378.147:355.237

Олександр ДІДЕНКО,

доктор педагогічних наук, професор, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

Анатолій ГАЛІМОВ,

доктор педагогічних наук, професор, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

Валерій ДОВГАНЬ,

доктор наук з державного управління, доцент, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті представлені педагогічні засади формування управлінської культури майбутніх офіцерів прикордонників у процесі фахової підготовки. З урахуванням узагальнення наукових праць зроблено висновки про доцільність використання у фаховій підготовці майбутніх офіцерів-прикордонників управлінських тренінгів, рольових і ділових ігор як засобів моделювання змісту майбутньої професійної діяльності. Важливе значення має також підготовка науково-педагогічних працівників до формування управлінської культури офіцерів-прикордонників, а також забезпечення міждисциплінарних зв'язків у форму-

© Діденко О., Галімов А., Довгань В.

ванні знань, умінь і навичок, необхідних для управлінської діяльності у сфері безпеки державного кордону. Для отримання достовірних даних про ефективність процесу формування управлінської культури важливе значення має регулярний моніторинг якості підготовки офіцерів до управлінської діяльності. Врахування цих важливих аспектів є основою педагогічних засад формування управлінської культури майбутніх офіцерів прикордонників у процесі фахової підготовки.

Ключові слова: *управлінська культура, майбутні офіцери-прикордонники, педагогічні засади формування управлінської культури, фахова підготовка, управлінські знання та уміння.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Результати аналізу наукових досліджень дозволяють зробити висновок, що управлінська культура представляє собою поєднання управлінських знань, умінь, почуттів, цінностей, управлінських та організаційних відносин, творчої управлінської діяльності. Від ступеня її розвитку залежить ефективність будь-якої системи управління, адже висока управлінська культура означає мистецтво управління не лише підлеглими, але й собою [1, с. 158]. Саме тому, на думку Н. Нижник, В. Цветкова, Г. Лелікова, С. Дубенко та інших механізм її формування передбачає розвиток знань, умінь і навичок, розвиток управлінських відносин, мотивацію творчої діяльності у сфері управління, вироблення і впровадження управлінських технологій, які оптимізують сам процес управління і об'єднують в єдине ціле управлінські знання, відносини, творчу діяльність, роботу суспільних інститутів [2].

У результаті аналізу практики фахової підготовки майбутніх офіцерів управлінської ланки підрозділів та органів охорони державного кордону зроблено висновок, що загальний стан сформованості їх управлінської культури не повною мірою відповідає вимогам, які ставляться до їх фахової готовності. Причини такого стану справ різні. Це недоліки в організації освітнього процесу (послідовність і обсяг практики та стажування), недосконале навчально-методичне забезпечення (зміст навчальних дисциплін, їх навчально-методичне забезпечення, програма стажування, недостатнє врахування у змісті навчаль-

ного матеріалу особливостей майбутньої професійної діяльності, недостатнє врахування у навчально-методичних матеріалах потреб і запитів з органів охорони державного кордону, недостатній рівень володіння необхідними для управлінської діяльності інформаційними технологіями та програмними продуктами тощо).

Крім того, на стан сформованості управлінської культури майбутніх офіцерів управління органів охорони державного кордону негативно впливає недостатній стан сформованості відповідальності, уміння мотивувати підлеглих до ефективної роботи, координувати і контролювати виконання ними завдань, управляти підлеглими і визначати результативність їх діяльності. Часто низькими є самостійності у прийнятті рішень і дій, організованість і зібраність.

Не повною мірою відповідає вимогам, які ставляться до фахової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників рівень спеціальних знань, необхідних для ефективного керівництва, рівень управлінських навичок і умінь, а також сформованість професійно-важливих і індивідуально-психологічних якостей (управлінський такт, управлінська культура, вимогливість до себе та інших тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опираються автори. Проблема формування управлінської культури та її компонентів – умінь і навичок неодноразово привертала увагу науковців. У дослідженнях О. Аксьонова, А. Зельницького, Г. П'янковського, В. Моїсєєва, О. Луцького, М. Тарнавського та інших представлені інноваційні наукові розробки педагогічних аспектів розвитку здатності до управлінської діяльності військових кадрів. Різноманітні аспекти підвищення кваліфікації, організації навчання державних службовців у контексті формування у них управлінської культури присвячені дослідження П. Назимко, В. Опришко, В. Сіренко, М. Снітчук, В. Цветков, В. Яцюк та ін. У контексті формування управлінської культури майбутніх офіцерів прикордонників у процесі фахової підготовки становлять інтерес праці П. Алтухова, В. Давидова, Є. Литвиновського, Б. Маслова, С. Мосова, В. Мясникова, О. Пантюка, І. Радванського, О. Столяренка, В. Телели-

ма, Г. Філоненко, присвячених дослідженню управлінської діяльності офіцера.

Разом з тим потребують узагальнення педагогічні засади формування управлінської культури майбутніх офіцерів-прикордонників.

Метою статті є обґрунтування педагогічних засад формування управлінської культури майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України у процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для якісного вирішення завдань управлінської підготовки можна застосовувати всі наявні в арсеналі ВВНЗ форми і методи навчання. Про це, зокрема, зазначають І. Радванський [3] і В. Веретільник [4], які небезпідставно вважають, що найбільш продуктивними в сучасних умовах є професійно-ігрові види занять. Вони дозволяють моделювати всі основні ланки і елементи управління, в комплексі вирішувати завдання управлінської діяльності: озброєння знаннями і закріплення їх на практиці, відпрацювання управлінських навиків і вмій, формування гнучкого творчого мислення, виховання провідних управлінських якостей особистості офіцера. Для розв'язання цих завдань доцільно використовувати технології управлінських ігор змішаного типу. Предметом таких ігор може бути імітація професійно-управлінської діяльності офіцерів. Технологія управлінської гри визначається вимогами, відображеними у кваліфікаційній характеристиці офіцера-випускника вищого військового навчального закладу [3, с. 10.].

У дослідженні М. Тарнавського, присвяченого дослідженню педагогічних умов і шляхів підвищення ефективності формування культури управлінської діяльності у майбутніх офіцерів-прикордонників, вказується на те, що ефективність цього процесу буде значно вищою, якщо забезпечити спрямованість навчально-виховного процесу на формування у майбутніх офіцерів умінь і навичок управлінської діяльності; посилити внутрішню мотивацію курсантів щодо вироблення умінь і навичок управлінської діяльності на особистісному рівні; активізувати професійне самовдосконалення майбутніх офіцерів [5, с. 9].

Готовність до управлінської діяльності розглядається В. Улічем як складне, стійке особистісне утворення, що виражає прагнення фахів-

ця на основі наявних професійних знань, умінь, професійної спрямованості й особистісних якостей успішно вирішувати завдання з управління особовим складом і підрозділом у цілому [6]. На думку вченого, формування готовності майбутніх офіцерів до управлінської діяльності в освітньому процесі вищих військових навчальних закладів буде більш ефективним, якщо воно буде реалізоване на основі науково обґрунтованої моделі та комплексу відповідних педагогічних умов: спеціальна організація навчально-виховного процесу майбутніх офіцерів; застосування теоретичної моделі формування управлінських умінь; урахування значення об'єктивних та суб'єктивних чинників для такого процесу; усвідомлення майбутніми офіцерами включеності їх у систему підготовки до майбутньої діяльності [6, с. 9].

Узагальнення результатів аналізу наукових джерел дозволяють зробити висновок, що науковці схиляються до думки про те, що на формування управлінських умінь і навичок суттєво впливають активні методи навчання. Так, А. Матвеев [7] вказує на те, що формування управлінської культури курсанта в освітньому процесі ВВНЗ буде ефективним за умови мотивації курсанта до формування управлінської культури, яка стимулюватиме його активність в різних видах управлінської діяльності. Важливим також є впровадження системи особистісно-орієнтованих проблемних ситуацій управління, що забезпечують включення курсанта в процес формування його управлінської культури; інтеграції командного і викладацького складу, що забезпечує цілісність і продуктивність педагогічної взаємодії в процесі формування управлінської культури [7, с. 4].

Отже, вченими пропонується широке коло змісту, форм і методів, впровадження яких у навчально-виховний процес або професійну підготовку фахівців сприятиме результативному формуванню у них компонентів управлінської культури. З огляду на це можна зробити припущення про доцільність використання у фаховій підготовці майбутніх офіцерів-прикордонників управлінських тренінгів, рольових і ділових ігор як засобів моделювання змісту майбутньої професійної діяльності. Важливе значення має також підготовка науково-педагогічних працівників до формування управлінської культури офіце-

рів-прикордонників, а також забезпечення міждисциплінарних зв'язків у формуванні знань, умінь і навичок, необхідних для управлінської діяльності у сфері безпеки державного кордону. Для отримання достовірних даних про ефективність процесу формування управлінської культури важливе значення має регулярний моніторинг якості підготовки офіцерів до управлінської діяльності. Урахування цих важливих аспектів є основою педагогічних засад формування управлінської культури майбутніх офіцерів прикордонників у процесі фахової підготовки. Обґрунтуємо це.

Серед інноваційних технологій навчання у вищій школі можна назвати впровадження тренінгових форм. Навчальний тренінг є активною навчальною діяльністю під час здійснення якої майбутні фахівці виконують тренінгові справи адаптовані до майбутньої професійної діяльності під керівництвом викладача-тренера на основі спеціально підготовлених інструктивно-методичних матеріалів відповідних сучасним вимогам до професійної діяльності. На це вказують Л. Бондарева, А. Вербицький, О. Матюшкін, Л. Романишина, Г. Яворська. Результати аналізу їх наукових праць вказують на те, що одним із найбільш перспективних напрямків організації навчального процесу у вищих навчальних закладах є використання викладачами інтерактивних педагогічних технологій, які ґрунтуються на інтенсивному підході, мають практичну спрямованість, виховують у майбутніх фахівців спрямованість на самопізнання. Цій вимозі відповідає використання у фаховій підготовці майбутніх офіцерів управлінської ланки рольових і ділових ігор як засобів моделювання змісту майбутньої професійної діяльності. Ділові ігри – це метод навчання професійної діяльності шляхом її моделювання, близького до реальних умов, з обов'язковим динамічним розвитком ситуації, завдання чи проблеми, яку слід розв'язати відповідно до характеру рішень та дій її учасників. Психологами встановлено, що застосування ігор сприяє розвитку уваги, уваги й образного мислення. Значний вплив здійснює рольова гра на розвиток у суб'єктів навчання здатності взаємодіяти з іншими людьми. Відтворюючи у грі взаємини дослих, відбувається засвоєння правил і способів спілкування,

досвіду взаєморозуміння, уміння пояснювати свої дії і наміри, координувати їх з іншими людьми.

Для розвитку управлінської культури майбутніх офіцерів-прикордонників та набуття ними управлінських знань, умінь і навичок важливе значення має підготовка науково-педагогічного складу до формування цієї культури. Зокрема, так вважають І. Грязнов, О. Луцький, Н. Усачик, Ю. Юрченко, які зазначають, що навчання – це процес, в якому взаємодіють дві сторони: викладача та особи, яка навчається. Основна мета цієї взаємодії – якість навчання. Під час реалізації цієї мети викладачі ВНЗ здійснюють педагогічну, науково-дослідну, професійну (за базовою спеціальністю), управлінську та громадську види діяльності. Серед перерахованих З. Єсарева [8] зазначає, що лише поєднання наукової та педагогічної діяльності для викладача вищої школи є продуктивним. Проте, на думку деяких авторів, провідну роль в діяльності викладача ВНЗ відіграє саме педагогічна діяльність, а всі інші види діяльності нею інтегруються та виявляються в ній. З огляду на це постає потреба у додатковій підготовці науково-педагогічного складу до системно-моделюючого рівня продуктивності педагогічної діяльності, коли педагог володітиме стратегіями формування необхідної системи знань, умінь та навичок (зокрема управлінських), а також здатний перетворити навчальну дисципліну, яку викладає, в засіб формування особистості офіцера-управлінця, його потреб у самовдосконаленні.

Важливим педагогічним аспектом формування управлінської культури майбутніх офіцерів ДПСУ є забезпечення міждисциплінарних зв'язків у формуванні знань, умінь і навичок, необхідних для управлінської діяльності у сфері безпеки державного кордону.

Сучасні концепції реалізації міждисциплінарних зв'язків І. Зверева, В. Федорової, Н. Борисенко, А. Усової, В. Максимової, В. Ільченко та інших свідчать, що вони відображають міжнаукові зв'язки в змісті й методах навчання гуманітарних і природничих дисциплін. Навчальні дисципліни є дидактичним еквівалентом основ відповідних наук. На думку вчених, потрібно виділяти три види міждисциплінарних зв'язків. Перший виступає як засіб для всебічного вивчення

предметів і явищ, пізнання їх зв'язків, а також поглиблення формування понять. Другий забезпечує ознайомлення з науковими методами та їх застосуванням. Третій вид зв'язків покликаний забезпечити глибоке розуміння суті виучуваних понять, категорій, законів і теорій для пояснення різних явищ. Звідси Н. Борисенко доходить висновку про потребу досягнення максимуму міждисциплінарних взаємодій під час формування у суб'єктів учіння світоглядних поглядів. При цьому кожний вид зв'язку виконує певну дидактичну функцію, а разом вони сприяють утворенню системи знань, їх синтезу, а також розвитку у слухачів цілісного світогляду.

Такий погляд, на нашу думку, є фундаментальним для правильного розуміння гносеологічної суті міждисциплінарних зв'язків як засобу формування знань, умінь і навичок, необхідних для управлінської діяльності у сфері охорони і захисту державного кордону.

Ускладнення міждисциплінарних зв'язків на вищих вікових ступенях навчання дає змогу одночасно підвищувати рівень їх узагальнення і, відповідно, розвивати здібність до методологічного обґрунтування. При цьому поглиблюється й розширюється: 1) логічність знань, які у вигляді елементів діти емпірично засвоюють під час вивчення окремих дисциплін; 2) знання історії науки, що розкриває її соціальні функції і зміну стилів наукового мислення. У кінцевому результаті перед слухачами відкриваються загальні особливості наукового мислення і способи філософського осмислення світу.

Ще одним важливим аспектом формування управлінської культури майбутніх офіцерів ДПСУ є регулярний моніторинг якості їх підготовки до управлінської діяльності. У педагогіці моніторинг тлумачиться як форма організації, збору, зберігання, обробки та розповсюдження інформації про діяльність педагогічної системи, що забезпечує безперервне стеження за її станом і прогнозуванням розвитку педагогічних систем.

Під час моніторингу відбувається виявлення та оцінювання проведених педагогічних дій. При цьому забезпечується зворотній зв'язок, який дозволяє довідуватися про відповідність фактичних результатів діяльності педагогічної системи її кінцевим цілям. Те, що кінце-

ві цілі часто не завжди відповідають заданим і запланованим (у тій чи іншій мірі) – ситуація, яка трапляється часто. При цьому вона не завжди враховується на практиці науково-педагогічними працівниками. Завдання полягає в тому, щоб правильно оцінити ступінь, напрям і причини відхилення.

Ці відхилення викликаються впливом на педагогічну систему різних зовнішніх і внутрішніх факторів. У педагогічній системі причинами, що знижують ефективність її функціонування, можуть виступати: зміни в цілях освітньої установи, в освітніх і навчальних програмах, планах; розбіжність особистих цілей учасників освітнього процесу з цілями освітнього закладу; випереджальний розвиток науки, що формує навчальні курси; перехід до нових методик і технологій навчання; суттєва зміна складу суб'єктів навчання і педагогічного персоналу в процесі досягнення мети. Таким чином, моніторинг пов'язаний із виявленням і регулюванням впливів факторів зовнішнього середовища і внутрішніх факторів самої педагогічної системи.

На думку О. Кирилюк і І. Ставиноги, поняття “педагогічного моніторингу” використовують для діагностування навченості. На сьогодні розрізняють моніторинг успішності, тобто наслідків, досягнутих результатів, і навченості. Педагогічний моніторинг означає нагляд, спостереження за курсантами та перевірку їх знань. Він передбачає порівняння тих результатів навчання, яких вдалося досягти, з тими, які планувалося досягти на початку вивчення необхідного матеріалу, а також визначення співвідношення цих результатів [9].

У моніторинг вкладається більш широкий і більш глибокий зміст, ніж у традиційну перевірку знань та умінь. Перевірка лише констатує результати, не пояснюючи їхнього походження. Моніторинг розглядає результати у зв'язку зі шляхами, способами їхнього досягнення, виявляє тенденції, динаміку формування результатів навчання. Моніторинг передбачає контроль, перевірку, оцінювання, нагромадження даних, їхній аналіз, виявлення динаміки, тенденцій, прогнозування подальшого розвитку подій. Педагогічний моніторинг покликаний, по-перше, оптимізувати процес навчання, по-друге, в інтересах суспільства забезпечити правильне визначення результатів навчання

[10, с. 236]. Іншими словами, моніторинг – регулярне відстеження якості засвоєння знань і умінь у навчальному процесі, а у нашому дослідженні – знань, умінь і навичок, необхідних для управлінської діяльності у сфері охорони і захисту державного кордону.

Висновок. Отже, вченими пропонуються різноманітні форми, методи і прийоми, впровадження яких у процес фахової підготовки майбутніх фахівців сприятиме результативному формуванню у них управлінської культури. З огляду на це можна зробити припущення про доцільність використання у фаховій підготовці майбутніх офіцерів-прикордонників управлінських тренінгів, рольових і ділових ігор як засобів моделювання змісту майбутньої професійної діяльності. Важливе значення має також підготовка науково-педагогічних працівників до формування управлінської культури офіцерів-прикордонників, а також забезпечення міждисциплінарних зв'язків у формуванні знань, умінь і навичок, необхідних для управлінської діяльності у сфері безпеки державного кордону. Для отримання достовірних даних про ефективність процесу формування управлінської культури важливе значення має регулярний моніторинг якості підготовки офіцерів до управлінської діяльності. Врахування цих важливих аспектів є основою педагогічних засад формування управлінської культури майбутніх офіцерів прикордонників у процесі фахової підготовки.

Перспективами подальших наукових розвідок є розробка змісту і методики формування управлінської культури майбутніх офіцерів-прикордонників з урахуванням визначених у статті педагогічних засад.

Список використаної літератури

1. Нижник Н. Р. Державний службовець в Україні (пошук моделі) / Нижник Н. Р., Цветков В. В., Леліков Г. І., Крупчан О. Д., Дубенко С. Д., Ткачук П. М., Немировський Я. В. – Київ : Ін-Юре, 1998. – 272 с.
2. Нижник Н. Управлінська культура: теоретичне поняття чи управлінська поведінка? / Н. Нижник, Л. Пашко // Політичний менеджмент, № 5. – С. 103–113.

3. Радванський І. Г. Шляхи та педагогічні умови підготовки офіцерів внутрішніх військ у вищих військових навчальних закладах до управлінської діяльності : дис... канд. пед. наук : 20.02.02 / І. Г. Радванський. – Хмельницький, 2000. – 196 с.

4. В. В. Веретільник. Розвиток військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників під час навчання у магістратурі: сутність і особливості змісту / В. В. Веретільник, О. В. Діденко // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. : Педагогічні та психологічні науки. – 2016. – № 2 (4). – С. 72–85.

5. Тарнавський М. М. Формування культури управлінської діяльності у майбутніх офіцерів-прикордонників : дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02 / М. М. Тарнавський– Хмельницький, 2001. – 250 с.

6. Уліч В. Л. Педагогічні умови формування готовності майбутніх офіцерів до управлінської діяльності : дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / В. Л. Уліч. – К., 2007. – 236 с.

7. Матвеев А. Г. Формирование управленческой культуры курсанта в образовательном процессе : автореферат дис. ... кандидата педагогических наук : 13.00.01 “Общая педагогика и история педагогики” / А. Г. Матвеев. – Оренбург, 2006 – 24 с.

8. Есарева З. Ф. Взаимодействие научной и педагогической деятельности преподавателя университета : дис... докт. пед. наук / З. Ф. Есарева. – Л., 1975. – 364 с.

9. Кирилюк, О. Р. Обґрунтування педагогічних умов формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з технічними засобами прикордонного контролю / О. Р. Кирилюк, І. І. Ставиного // Збірник наукових праць № 58. Серія : Педагогічні та психологічні науки / гол. ред. Потапчук Є. М. – Хмельницький : НАДПСУ, 2011. – С. 40–44.

10. Кукушин В. С. Дидактика (теория обучения) : учебное пособие / В. С. Кукушин. – М. : ИКЦ “МарТ”, Ростов н/Д : Издательский центр “МарТ”, 2003. – 368 с.

Діденко А. В., Галимов А. В., Довгань В. И. Педагогические основы формирования управленческой культуры будущих офицеров пограничников в процессе профессиональной подготовки

В статье представлены педагогические основы формирования управленческой культуры будущих офицеров пограничников в процессе профессиональной подготовки. С учетом обобщения научных

исследований сделан вывод о целесообразности использования в профессиональной подготовке будущих офицеров-пограничников управленческих тренингов, ролевых и деловых игр как средства моделирования содержания будущей профессиональной деятельности. Особое значение имеет также подготовка научно-педагогических работников к формированию управленческой культуры офицеров-пограничников, а также обеспечения междисциплинарных связей в формировании знаний, умений и навыков, необходимых для управленческой деятельности в сфере безопасности государственной границы. Для получения достоверных данных об эффективности процесса формирования управленческой культуры особое значение имеет регулярный мониторинг качества подготовки офицеров к управленческой деятельности. Учет этих важных аспектов является основой педагогических основ формирования управленческой культуры будущих офицеров пограничников в процессе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: *управленческая культура, будущие офицеры-пограничники, педагогические основы формирования управленческой культуры, профессиональная подготовка, управленческие знания и умения.*

Didenko O., Galimov A., Dovgan V. **Pedagogical Principles the Formation of a Managerial Culture of the Future Officers of Border Guards in the Process of Professional Training.**

The article presents the pedagogical principles the formation of a managerial culture of the future officers of border guards in the process of professional training. Management culture is a combination of managerial knowledge, skills, feelings, values, managerial and organizational relations, creative management activities. As a result of the analysis of the practice of professional training of future officers of the management unit of the units and bodies of state border guard, it was concluded that the general condition of the formation of their management culture does not fully meet the requirements that are put forward for their professional readiness.

The reasons for this situation are different. These are shortcomings in the organization of educational process, inadequate teaching and method-

ological provision of educational disciplines, insufficient consideration of the features of future professional activity in the content of the educational material, as well as needs and requests from the state border guard institutions, insufficient level of knowledge of the information technologies and software products necessary for management activity. Taking into account the generalization of scientific works, it was concluded that it is expedient to use future training officers, border guards, professional training, role and business games as tools for modelling the content of future professional activities. Training is an active educational activity in which future specialists carry out exercises adapted for future professional activity under the direction of a teacher-trainer on the basis of specially prepared instructional materials corresponding to modern requirements for professional activity. Also important is the preparation of scientific and pedagogical workers for the formation of a managerial culture of officers-border guards, as well as the provision of interdisciplinary connections in the formation of the knowledge, skills and skills necessary for management activities in the field of security of the state border. To obtain reliable data on the effectiveness of the process of forming a managerial culture, regular monitoring of the quality of officers' training for management is important. The consideration of these important aspects is the basis of pedagogical principles for the formation of a managerial culture of future officers of border guards in the process of professional training.

Keywords: *managerial culture, future officers-border guards, pedagogical principles of formation of managerial culture, professional training, managerial knowledge and skills.*